

НАВОИЙ ВИЛОЯТИ ЭКОЛОГИК САЛОҲИЯТИНИ СТРАТЕГИК БАҲОЛАШ

Назаров Назиржон Нарзиллоевич
Alfraganus university камта ўқитувчиси

Аннотация. Тезисда Навоий вилоятининг экологик нуқтаи назардан таҳлил амалга оширилган бўлиб, минтақа ҳавосини ифлосланиши, ер деградацияси, сув танқислиги ва бошқа бир қанча муаммолар аниқланган. Муаллиф томонидан минтақадаги муаммоларнинг келиб чиқиш оқибатлари ва олдини олиш тўғрисида илмий асосланган ҳамда фаразлардан иборат фикрлари келтирилган.

Калит сўзлар: минтақа, экология, атмосфера ифлосланиши, сув тақчиллиги, озик-овқат хавфи, ер ресурслари.

Мамлакатимизда 2030 йилгача бўлган даврда барқарор ривожланиш соҳасидаги Миллий мақсад ва вазифаларга эришишни таъминлаш мақсадида ҳар бир ҳудуднинг бу борада олиб бораётган саъй-ҳаракатлари асосида ушбу мақсадларга эришиш тезлашади [1].

Навоий вилояти айнан экологик жиҳатдан инсон соғлигига хавфли ҳудудларга эга бўлиб, атроф муҳитни муҳофаза қилиш соҳасида давлат сиёсатининг устувор йўналишларини белгилаш, табиатни муҳофаза қилиш ҳамда муаммоларнинг олдини олиш юзасидан стратегик дастурлар ишлаб чиқиш долзарб ҳисобланади.

Вилоятда йирик саноат корхоналари мавжудлиги, кимё саноати, тоғ-кон саноати ва қурилиш маҳсулотлари ишлаб чиқарадиган корхоналар ҳисобида вилоят ҳудудида атмосферага чиқариладиган ифлослантирувчи моддаларнинг 90-95 фоизи ушланиб қолгандан кейин ҳам статистик маълумотларга қараганда йилига 41,6 минг тонна захарли моддалар атмосферага чиқарилаётганлигига гувоҳ бўлишимиз мумкин [2].

Атмосферага чиқарилган ифлослантирувчи моддалар ҳавони ифлослантириши билан бирга иссиқхона эффекти сифатида ҳам минтақада ўз

таъсирини кўрсатмоқда. Хусусан дунё ҳамжамиятида ҳам ер юзида иқлим ўзгаришларига инсон фаолияти сабаб қилиб кўрсатилмоқда: атмосферага чиқариладиган газлар, тинимсиз қурилишлар, яшилликнинг йўқолиши, маиший чиқиндиларнинг оқилона бартараф этилмаслиги каби ҳатти-ҳаракатлар сабаб қилиб кўрсатиляпти. Бунинг таъсирида юзага келаётган иссиқхона эффекти бугун инсониятга ўз таъсирини кўрсатмоқда. Иқлим исишини тезлаштирадиган иссиқхона эффекти ҳосил қилувчи газлар ҳам тўсатдан сунъий равишда тез кўпайтирилмоқда. Аксига, унинг назорати, мувозанатини ушлаб туриш учун табиатнинг ўзига ҳам имкон қолдирилмаяпти.

Бу каби ноодатий иссиқлик жамиятнинг барча соҳаларида маълум салбий оқибатларни келтириб чиқаради. Биринчи акс таъсир шундоқ ҳам аҳолиси ўта зич шаҳарларда бевосита аҳоли саломатлиги билан чамбарчас боғлиқ. Шаҳар аҳолиси давомли жазирамалардан азият чекади. Бу қариялар ва ҳамроҳ касали бор кишиларда яққол сезилади. Иккинчи таъсир энергетика тизимида яққол кўринади. Давомли ва кечалари ҳам ҳароратнинг ноодатий юқори бўлиши энергияга бўлган талабни кескин оширади.

Олимлар келажакда иссиқхона эффектидан жабр кўрмаслик учун керакли тавсияларни ҳам беришган:

- қазиб олинадиган ёқилғидан фойдаланишни камайтириш ва қайта тикланадиган энергия манбаларига ўтиш;
- энергия самарадорлигини ошириш ва соҳаларни энергия тежовчи технологиялар билан модернизация қилиш;
- табиатда яшилликни кўпайтириш, ўрмон ёнғинларининг олдини олиш, дарахтзорларни кўпайтириш;
- экологик тоза қишлоқ хўжалигига ўтиш;
- тупроқ таркибидаги органик моддаларни сақлаб қолиш (чунки уларнинг йўқолиши тўғридан-тўғри иссиқхона эффектига таъсир қилади);
- экологик тежамкор транспорт турларига ўтиш [3].

International Conference on Education and Innovation

Шу билан бирга таҳлил натижалари атроф муҳитни муҳофаза қилиш соҳасида давлат функцияларини амалга оширишда комплекс ёндашув ва стратегик режалаштиришнинг мавжуд эмаслиги, шунингдек, қўйилган вазифаларни самарали бажариш учун табиатни муҳофаза қилиш органининг ваколатлари етарли эмаслигидан далолат беради.

Замонавий шароитда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини, қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчиси ва табиий муҳит ўртасидаги ўзаро муносабатларда экологик мувозанатни таъминлаш асосида ижтимоий, экологик ва иқтисодий манфаатларни келишилган комбинациясида ривожланиши керак, бу экологик жиҳатдан мувозанатли ер майдонларини агроландшафт асосида ташкил этмасдан ва уларни яратиш назарияси ва амалиётини ривожлантирмасдан мумкин эмас.

Ер деградацияси. Жамиятнинг аграр ишлаб чиқариш соҳасидаги иқтисодий ва экологик манфаатларини уйғунлаштиришга эришиш учун қишлоқ хўжалиги ерларининг таназзулга учраши сабабларини таҳлил қилиш ва ишлаб чиқарувчи ҳамда ер ресурслари ўртасидаги ўзаро муносабатларда фойдаланиш самарадорлигини ошириш усуллари ва технологияларни ишлаб чиқишни ўз ичига олган комплекс муаммони ҳал этиш зарур. Ушбу вазифаларни ҳал этиш бир вақтнинг ўзида ер ва бутун аграр ишлаб чиқаришдан фойдаланишни янада жадаллаштириш бўйича ижтимоий-экологик ва иқтисодий чора-тадбирларни ишлаб чиқишни таъминлайди. Ер эгалари ва уларнинг муҳим вазифалари ер ресурсларидан фойдаланиш ва ҳимоя қилишни оқилона ташкил этишдир. Бунинг учун тупроқ унумдорлигини сақлаб қолишга қаратилган илғор технологияларни қўллаш керак.

Бунда ташкилот экологик ва иқтисодий асосларини, экологик чора-тадбирлар комплексини жорий этиш ва зарарни олдини олиш харажатларини камайтиришни ҳисобга олган ҳолда қишлоқ хўжалиги ерларидан тўлиқ ва самарали фойдаланиш учун қулай шарт-шароитларни яратишдир [4].

International Conference on Education and Innovation

Шу билан бирга, ер мулкининг турлари ва шаклларида қатъий назар, улардан оқилона фойдаланишни таъминлашга қодир бўлган ҳудудий даражада ер ресурсларини бошқариш тизимини такомиллаштирмасдан хўжалик фаолиятини эколизация қилиш масаласи ҳал қилиш мумкин эмас. Бундай тизимда ерларнинг барча тоифаларини ҳисобга олиш, шунингдек, улардан фойдаланишнинг энг самарали усулларини аниқлаш имконини берадиган бир қатор элементлар бўлиши керак, бу эса маъмурий тузилмалар ҳудудини районлаштириш асосида турли ҳил табиий ерлардан фойдаланишни ҳудудий жиҳатдан дифференциялашган ўрганиш зарурлигига олиб келади.

Қишлоқ хўжалигини модернизация қилиш, ерларнинг унумдорлигини сақлаш ва улардан оқилона фойдаланиш, сув ва бошқа табиий ресурслардан самарали фойдаланиш бўйича илмий тадқиқотлар олиб бориш, янги серҳосил қишлоқ хўжалиги экинларини етиштириш ва уларни ҳаётга тадбиқ этилишини қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришнинг самарадорлиги, мамлакатимизнинг иқтисодий ва озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш, нафақат қишлоқ хўжалигидаги иқтисодий фаолият субъектларини, балки бутун Ўзбекистон аҳолисининг моддий фаровонлигини ошириш, миллий бойлигимиз бўлган еримизнинг унумдорлиги, унинг сифатини мунтазам яхшилаб боришни таъминлаб беради.

Юқоридагилардан келиб чиқиб ерлардан ресурсларидан фойдаланишнинг энг муҳим, устувор жиҳати сифатида куйидаги иқтисодий томонларини кўрсата оламиз:

Биринчидан, ер эгалари ва уларнинг муҳим вазифалари ер ресурсларидан фойдаланиш ва ҳимоя қилишни қилишни оқилона ташкил этишдир. Бунинг учун тупроқ унумдорлигини сақлаб қолишга қаратилган илғор технологияларни қўллаш муҳимдир;

Иккинчидан, ерлардан самарали фойдаланиш жараёнида жамият барқарор мавжуд бўлиши учун зарур бўлган иқтисодий маҳсулот ишлаб чиқарилади, ерлардан фойдаланишнинг иқтисодий жиҳати жараёнида ишлаб чиқарилган

иқтисодий маҳсулот ер ресурслари (тупроқ унумдорлиги)ни қайта ишлашнинг моддий асосини ташкил этади;

учинчидан, ер мулкининг турлари ва шаклларида қатъий назар, улардан оқилона фойдаланишни таъминлашга қодир бўлган ҳудудий даражада ер ресурсларини бошқариш тизимини такомиллаштириш муҳим аҳамият касб этади.

Сув тақчиллиги. Барча учун сув ресурслари ва санитариянинг мавжудлиги ҳамда улардан оқилона фойдаланишни таъминлашда барқарор ривожланиш мақсадларида келтирилган. Маълумки, юртимизда сўнгги йилларда сув танқислиги муаммоси кўлами ортиб борапти. Бу бир томондан, глобал иқлим ўзгаришлари туфайли сув захиралари камайиб бораётгани билан боғлиқ бўлса, бошқа томондан, аграр тармоқдаги йўқотишларда кўзга ташланмоқда.

Жумладан, аввало, захираларга тўхталадиган бўлсак, халқаро ташкилотлар тадқиқотларига кўра, 2040 йилга бориб сув ресурсларига бўлган эҳтиёж уч баробар ошиб, сув танқислигига энг кўп учраши тахмин қилинаётган 33 давлат орасида Ўзбекистон ҳам бор. Вақт ўтиши билан иқтисодий зарар ялпи минтақавий маҳсулотнинг 11 фоизига етиши мумкин.

Мутахассислар фикрича, 2050 йилгача сув ресурслари юртимизнинг асосий сув манбаи ҳисобланган Сирдарё ҳавзасида 5 фоизгача, Амударё ҳавзасида эса 15 фоизгача камайиши мумкин. Бунинг илк аломатлари ҳозирдан сезилмоқда. Хусусан, юртимиз шароитида сўнгги 15 йилда ёғингарчилик миқдори 25 фоизга қисқаргани, ёз фаслида эса жуда иссиқ кунлар давомийлиги ортгани фикримиз тасдиғидир.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг маълумотида кўра, ҳозирнинг ўзидаёқ минтақа давлатлари сув ресурслари тақчиллиги ва ундан самарасиз фойдаланиш оқибатида йилига 2 миллиард долларгача маблағ йўқотмоқда”, деди.

Мана шундай мураккаб бир шароитда қишлоқ хўжалиги экинларини суғоришда исрофгарчилик юқорилиги ҳам муаммо кўламини оширяпти.

International Conference on Education and Innovation

Маълумотларга кўра, республикамизда бугунги кунда суғоришга йўналтирилаётган 46 миллиард куб метр сувнинг 60 фоизигина далага етиб борапти. Суғориш учун йўналтирилган сувнинг 40 фоизи суғориш тармоқларида, 20 фоизи эса даланинг ўзида йўқотиляпти. Демак, буни кескин камайтириш орқали вегетация даврида кузатилаётган 8-10 миллиард куб метрлик сув танқислигини қоплаш мумкин [5].

Навоий вилоятида сув тақчиллиги йиллар давомида кенгайиб охириги 12 йил давомида 17 минг гектар ер кишлоқ хўжалигида фойдаланишдан чиқиб қолгани муаммони янада чигаллаштираётган. Сувни тежаш мақсадида ҳукуратимиз томонидан қарор билан тасдиқланган низомга кўра, пахта етиштирувчиларнинг томчилатиб суғориш тизими жорий этилган майдоннинг ҳар бир гектари учун Давлат бюджетидан бир марталик 8 млн сўм субсидия ажратили фермер хўжаликларига ҳам имконият ҳам маъсулиятни юклайди.

Хулоса қилиб айтганда Навоий вилоятини экологиясини таҳлил қилиш жараёнида шунга гувоҳ бўлдикки, минтақада узок муддатли барқарор ривожланишга қаратилган стратегик режани ишлаб чиқиш даркор. Бугунги кундаги муаммолар мураккаблашиб кетмаслиги учун пухта ишлаб чиқилган ҳудудий ривожланиш стратегиялари орқали экологик ва бошқа муаммоларни олдини олишга эришиш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 31 майдаги “экология, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва иқлим ўзгариши вазирлиги фаолиятини самарали ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-171-сонли Қарори
2. Навоий вилояти экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва иқлим ўзгариши ўзгариши бошқармаси маълумотлари.
3. <https://kun.uz/news/2021/07/21/issiqxona-effekti-bu-qanday-hodisa-va-nimasi-bilan-xatarli>

International Conference on Education and Innovation

4. https://uza.uz/uz/posts/atrof-muhitni-asrash-insoniyatni-asrash_353943
5. https://uza.uz/uz/posts/barqaror-ekologik-rivozhlanishning-huquqiy-kafolatlari_545552

